

ΠΑΡΑΝΟΜΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΕΣ ΑΓΟΡΕΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Θεόδωρος Π. Λιανός, Καθηγητής στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών¹

Α.Ι. Σαρρής, Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών

Λούκα Τ. Κατσέλη, Καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ι. Εισαγωγή

Από τις αρχές του αιώνα μέχρι πρόσφατα, η Ελλάδα ήταν χώρα εξαγωγής εργατικού δυναμικού. Κατά την διάρκεια ορισμένων περιόδων, π.χ. 1905-1915 και 1960-1970, τα μεταναστευτικά ρεύματα ήσαν εξαιρετικά έντονα. Κατά τα τελευταία χρόνια τα μεταναστευτικά ρεύματα έχουν αλλάξει δραστικά. Μετά το 1980, η Ελλάδα έγινε χώρα εισαγωγής εργατικού δυναμικού και μετά το 1990 η μετανάστευση προς την Ελλάδα πήρε εξαιρετικά μεγάλες διαστάσεις. Το φαινόμενο αυτό δεν παρατηρείται μόνο στην Ελλάδα. Το ίδιο φαινόμενο, σε διαφορετικό βαθμό, παρατηρείται στις νότιες χώρες της Ευρώπης, όπως στην Ιταλία, την Ισπανία και την Πορτογαλία (βλ. Venturini 1993).

Η μετανάστευση προς την Ελλάδα προέρχεται από πολλές χώρες, μεταξύ των οποίων οι βαλκανικές (κυρίως η Αλβανία), η Τουρκία, η Συρία, το Ιράκ, το Ιράν, η Αίγυπτος, το Πακιστάν, η Πολωνία και οι Φιλιππίνες. Το κύριο χαρακτηριστικό των μεταναστών από τις χώρες αυτές είναι ότι, σε μεγάλο βαθμό, είναι παράνομοι. Επίσης, για πολλούς απ' αυτούς η Ελλάδα είναι ένας ενδιάμεσος σταθμός προς τον τελικό τους προορισμό που είναι κάποια από τις χώρες της Δυτ. Ευρώπης. Η έκταση της παράνομης μετανάστευσης είναι τέτοια που θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι είναι η πιο σημαντική αλλαγή στην αγορά εργασίας των τελευταίων δέκα ετών.

Παράλληλα υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός μεταναστών ελληνικής καταγωγής που επιστρέφουν στη χώρα μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης και τις αναταραχές που προκλήθηκαν στις χώρες-μέλη της πρώην ΕΣΣΔ. Κατά συνέπεια, η ελληνική αγορά εργασίας κατά τα τελευταία χρόνια παρουσιάζει μια σημαντική αύξηση της προσφοράς εργασίας, μέρος της οποίας είναι παράνομη και παρουσιάζει μεγάλη ετερογένεια ως προς την ηλικία, την εκπαίδευση, τη φυσική κατάσταση, την πολιτιστική παράδοση κλπ. Η αύξηση αυτή του εργατικού δυναμικού με τη μετανάστευση λαβαίνει χώρα σε μια εποχή όπου η ελληνική οικονομία αναπτύσσεται πολύ αργά ενώ το

1. Οι συγγραφείς εκφράζουν τις ευχαριστίες τους στους συναδέλφους Στ. Κατσανίδη του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και Κ. Μάττα του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καθώς και στον Στ. Ζωγραφάκη για την επιστημονική συνεργασία τους. Επίσης εκφράζουν τις ευχαριστίες τους στον Θ. Μπομπότα, στη Στ. Μαγιάννη και τον Στ. Ζωγραφάκη για τη βοήθειά τους στην επεξεργασία των στοιχείων.

Για λεπτομέρειες αναλύσεις και πλήρη στατιστικά δεδομένα για όσα αναφέρονται στο παρόν κείμενο, βλ. Lianos, Sarris and Katseli (1996).

ποσοστό ανεργίας έχει υπερβεί το 8% και παρουσίαζε αυξητικές τάσεις (είναι ήδη 10% τουλάχιστον).

Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι οι εισροές εργατικού δυναμικού σε περίοδο αυξανόμενης ανεργίας θα έχουν αρνητικές επιπτώσεις στην αγορά εργασίας, δηλ. θα προκαλέσουν αύξηση της ανεργίας και πτώση των πραγματικών μισθών. Εν τούτοις, είναι δυνατόν η εισροή μεταναστών να έχει διαφορετικά αποτελέσματα σε διάφορες περιοχές, σε διάφορες επαγγελματικές κατηγορίες και σε διάφορα επίπεδα εξειδίκευσης και εκπαίδευσης. Είναι επίσης δυνατόν να υπάρξουν θετικές επιπτώσεις στην παραγωγή και στο εισόδημα.

Η βιβλιογραφία επί της νόμιμης μετανάστευσης, βασισμένη κυρίως στην εμπειρία των ΗΠΑ, δε φαίνεται να έχει καταλήξει σε διατύπωση γενικών συμπερασμάτων σχετικά με τις επιδράσεις στην αγορά εργασίας. Σε μια πρόσφατη επισκόπηση, ο Borjas (1993) αναφέρει: "Μια σωστή εκτίμηση της βιβλιογραφίας δείχνει ότι δεν έχουμε ακόμη μια πλήρη κατανόηση του πώς οι μετανάστες επηρεάζουν τις ευκαιρίες απασχόλησης των ντόπιων στις τοπικές αγορές εργασίας ούτε καταλαβαίνουμε τη δυναμική διαδικασία με την οποία οι ντόπιοι αντιδρούν σ' αυτές τις μετατοπίσεις της προσφοράς και αποκαθιστούν την ισορροπία στην αγορά εργασίας". Σε παρόμοιο συμπέρασμα έχουν φθάσει σε ένα πολύ πρόσφατο άρθρο οι Friedberg και Hunt (1995), οι οποίοι γράφουν ότι "παρά την κοινή πεποίθηση ότι οι μετανάστες έχουν μια σοβαρή αρνητική επίπτωση επί των μισθών και της απασχόλησης των ντόπιων, η βιβλιογραφία επί αυτών των θεμάτων δε στηρίζει αυτή την πεποίθηση".

Η βιβλιογραφία επί της παράνομης μετανάστευσης είναι περιορισμένη κυρίως λόγω των δυσκολιών στη συλλογή στοιχείων. Γι' αυτό και είναι δύσκολη η διατύπωση γενικών συμπερασμάτων. Μεταξύ των μελετών για την παράνομη μετανάστευση πρέπει να αναφέρουμε αυτές των North και Houston (1976) και του Chiswick (1986) για τις ΗΠΑ, του Γαλλικού Υπουργείου Κοινωνικών Υποθέσεων (1986) για τη Γαλλία, του Pellegrini (1986) για τη Βενεζουέλα και του Robinson (1986) για τον Καναδά.

Θεωρητικά, οι επιδράσεις της παράνομης μετανάστευσης δεν πρέπει να διαφέρουν αυτών της νόμιμης, εκτός των διαφορών στους μισθούς που προκύπτουν από την επιβολή ποινών σ' όσους απασχολούν παράνομους μετανάστες (Βλ. Friedberg και Hunt 1995). Υπάρχουν όμως ζητήματα που σχετίζονται με το κόστος αστυνόμευσης της παράνομης μετανάστευσης (M. Ethier 1986, Bond και Chen 1987 και Djajic 1987) και με την επέκταση των τομέων που απασχολούν παράνομους μετανάστες, κυρίως στην παραοικονομία, σε βάρος των άλλων τομέων (Βλ. Loayza 1994 και Djajic 1995). Οι επιδράσεις της παράνομης μετανάστευσης εξαρτώνται από την εξειδίκευση της εργασίας των μεταναστών και από τον τομέα στον οποίο απασχολούνται. Επ' αυτών υπάρχει πολύ λίγη άμεση πληροφόρηση για προφανείς λόγους.

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να θελιτώσει τις γνώσεις μας για την παράνομη μετανάστευση προς την Ελλάδα. Η ανάλυσή μας βασίζεται σε πληροφορίες που προέρχονται από δειγματοληψία σε τέσσερις νομούς της Μακεδονίας.

II. Η μετανάστευση προς την Ελλάδα

Είναι γνωστό ότι τα μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα από την Ελλάδα προς τις ΗΠΑ, Καναδά, Αυστραλία και Δυτική Ευρώπη (κυρίως Δυτ. Γερμανία) άρχισαν το 1955 και τερματίστηκαν το 1974 (βλ. Lianos 1979 και Katseli και Glytsos 1989). Για την περίοδο μετά το 1979 δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία, υπάρχει όμως η εκτίμηση ότι μέχρι το 1989 η καθαρή μετανάστευση ήταν ασήμαντη (βλ. Ντόγκας 1993).

Η κατάσταση έχει αλλάξει δραστικά μετά το 1990. Νόμιμοι και παράνομοι μετανάστες από διάφορες χώρες έχουν εισέλθει στη χώρα, αλλά ο αριθμός δεν μπορεί να προσδιορισθεί με ακρίβεια. Τα μόνα επίσημα στοιχεία που υπάρχουν είναι οι άδειες παραμονής και οι άδειες εργασίας. Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΣΥΕ κατά το διάστημα 1980-1990, εχορηγούνται ετησίως περίπου 220 χιλ. άδειες παραμονής περιορισμένης διάρκειας. Ένας σημαντικός αριθμός αυτών των αδειών εχορηγείτο σε άτομα ελληνικής καταγωγής (π.χ. 132 χιλ. το 1980 και 45 το 1990). Ο αριθμός των αδειών εργασίας ήταν πολύ μικρότερος, περί τις 28 χιλ. κατ' έτος, εκ των οποίων οι μισές περίπου εδίδοντο σε κατοίκους της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ένας σημαντικός αριθμός μεταναστών ελληνικής καταγωγής προέρχεται από την πρώην ΕΣΣΔ. Υπολογίζεται ότι κατά το 1987 περίπου 37 χιλ. άτομα αυτής της προέλευσης εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα (SOPEMI 1993) και δεν περιλαμβάνονται στα στοιχεία που αναφέρονται στις άδειες εργασίας διότι τέτοια άδεια δεν απαιτείται γι' αυτή την κατηγορία μεταναστών.

Μια άλλη πηγή μεταναστών είναι όσοι ζητούν πολιτικό άσυλο στην χώρα μας. Μέχρι το 1991, 61 χιλ. αλλοδαποί εξήτησαν πολιτικό άσυλο και σε 21 χιλ. δόθηκε και άδεια εργασίας.

Επίσημα στοιχεία για την παράνομη μετανάστευση έχουμε μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως π.χ. μια εκτίμηση του υπουργείου Δημοσίας Τάξεως, σύμφωνα με την οποία το 1992 οι αλλοδαποί στη χώρα ήταν μισό εκατομμύριο. Κατά συνέπεια, εφόσον οι άδειες παραμονής ήταν 220 χιλ., οι παράνομοι μετανάστες εκτιμώνται σε 280 χιλ. περίπου.

Από διάφορες πηγές, όπως π.χ. εργατικά σωματεία, σωματεία αλλοδαπών, ερευνητικά ιδρύματα, κ.λπ., υπάρχουν πληροφορίες, σύμφωνα με τις οποίες μπορούμε να καταλήξουμε στις εξής εκτιμήσεις:

Κατά το 1992 υπήρχαν στη χώρα μας 55 χιλ. Αιγύπτιοι, εκ των οποίων 35 χιλ. παράνομοι, 50 χιλ. Πολωνοί, εκ των οποίων 5 χιλ. παράνομοι, 16 χιλ. Φιλιππινέζοι, κυρίως γυναίκες, και λίγοι παράνομοι, 150 χιλ. Αλβανοί, εκ των οποίων 140 χιλ. παράνομοι. Από τα στοιχεία της Υπηρεσίας Αλλοδαπών του υπουργείου Δημοσίας Τάξεως προκύπτει ότι κατά το 1994 υπήρχαν στη χώρα μας 46.486 αλλοδαποί από Ασία και Αφρική, των οποίων η άδεια παραμονής είχε λήξει και παρέμεναν στη χώρα. Απ' αυτούς 3.325 ήσαν Ιρακινοί, 3.048 Ιρανοί, 1.975 Πακιστανοί, 1.914 Σύριοι, 1.542 Ιορδανοί, 3.768 Λιβανέζοι, 6.607 Αιγύπτιοι, 2.539 Τούρκοι και 6.204 Φιλιππινέζοι. Όπως φαίνεται από τις αναφορές στους Αιγυπτίους, υπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ των

επίσημων στοιχείων και άλλων εκτιμήσεων για τους παράνομους μετανάστες. Κατά συνέπεια, ο αριθμός των παράνομων μεταναστών είναι σημαντικά μεγαλύτερος.

Σχετικά με τους παράνομους μετανάστες εξ Αλβανίας, μια ανακοίνωση του υπουργείου Δημοσίας Τάξεως (21.7.1994) ανέφερε ότι κατά το 1993, 220.665 Αλβανοί, που είχαν εισέλθει παράνομα στη χώρα, συνελήφθησαν και οδηγήθηκαν στα σημεία εισόδου προς την Αλβανία. Διάφορες εκτιμήσεις του υπουργείου Δημοσίας Τάξεως, το Νοέμβριο του 1994, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι υπήρχαν 350 χιλ. παράνομοι, εκ των οποίων οι μισοί ήσαν Αλβανοί.

Με βάση τις εκτιμήσεις αυτές, γίνεται φανερό ότι οι παράνομοι μετανάστες είναι περίπου το 9% της συνολικής προσφοράς εργασίας που κατά την απογραφή του 1991 ήταν 3,9 εκατ. Δεδομένου ότι οι παράνομοι μετανάστες είναι σχεδόν όλοι εργαζόμενοι, είναι φανερό ότι η παρουσία τους θα έχει σημαντικές επιπτώσεις στην αγορά εργασίας και στην οικονομία συνολικά.

III. Τα στοιχεία της έρευνας

Τα στοιχεία της παρούσας έρευνας ελήφθησαν από δύο δειγματοληψίες σε τέσσερις νομούς της Μακεδονίας (Θεσσαλονίκης, Πέλλας, Ημαθίας και Κιλκίς). Κατά την πρώτη δειγματοληψία επελέγησαν τρεις πόλεις σε κάθε νομό και σε κάθε πόλη ελήφθησαν συνεντεύξεις από αρμόδια πρόσωπα τα οποία λόγω θέσης έπρεπε να έχουν γνώση των σχετικών προς την παράνομη μετανάστευση στοιχείων. Τα πρόσωπα αυτά ήταν ο δήμαρχος ή πρόεδρος της Κοινότητας, ο διευθυντής της αστυνομίας, διευθυντές των Γραφείων Απασχολήσεως, πρόεδροι των τοπικών επιμελητηρίων κ.λπ. Συνολικά, στη φάση αυτή συμπληρώθηκαν 67 ερωτηματολόγια.

Η δεύτερη δειγματοληψία έγινε από παραγωγικές επιχειρήσεις στις οποίες υπήρχε σοβαρή συγκέντρωση παράνομων μεταναστών, δηλ. αγροτικές μονάδες, οικοδομές και βιοτεχνικά καταστήματα. Δεν κατέστη δυνατόν, για προφανείς λόγους, να ληφθούν αρκετές και ακριβείς πληροφορίες από τις οικοδομικές και βιοτεχνικές επιχειρήσεις, αλλά ελήφθησαν ικανοποιητικές πληροφορίες από τις αγροτικές επιχειρήσεις. Το σύνολο των αγροτικών επιχειρήσεων του δείγματος είναι 213. Τα στοιχεία που παρουσιάζουμε σ' αυτήν τη μελέτη αφορούν μόνο τις αγροτικές επιχειρήσεις.

IV. Εμπειρικά αποτελέσματα

1. Μέγεθος και κατηγορίες της μετανάστευσης

Τα αποτελέσματα των δύο δειγμάτων έχουν οργανωθεί έτσι ώστε να δίδονται απαντήσεις σε συγκεκριμένες ερωτήσεις. Η πρώτη ερώτηση είναι: ποιοι και πόσοι είναι οι μετανάστες; Ο πίνακας 1 δείχνει τον αριθμό των μεταναστών στις πόλεις

όπου έγινε η δειγματοληψία και ο Πίνακας 2 συγκρίνει αυτά τα μεγέθη με τον πληθυσμό του 1991.

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 1
Αριθμός μεταναστών στις πόλεις του δείγματος 1993

Νομοί	Σύνολο, 1993			Μόνιμοι			Προσωρνοί		
	Σύνολο	Παράνομοι %		Σύνολο	Έλληνες %		Σύνολο	Παράνομοι %	
Θεσσαλονίκη	22.612	6.008 27		17.575	4.042 23		5.037	300.030	
Πέλλα	4.790	4.285 89		2.234	1.264 57		2.556	2.460 96	
Ημαθία	12.006	8.946 75		1.888	1.197 63		10.118	8.006 79	
Κιλκίς	1.781	989 58		1.024	1.024 100		757	726 100	
Σύνολο	41.189	20.228 49		22.721	7.509 33		18.468	14.192 77	

Σημείωση: Τα στοιχεία του πίνακα είναι οι μέσοι όροι των απαντήσεων για κάθε ερώτηση και μόνο στις πόλεις του δείγματος. Αξίζει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με τον πίνακα όλοι οι μόνιμοι μετανάστες στο Κιλκίς είναι Έλληνες, άρα και 263 παράνομοι. Προφανώς αυτή η πληροφορία δεν είναι αξιόπιστη.

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 2
Αναλογία μεταναστών στον πληθυσμό των πόλεων του δείγματος 1993

Νομός	Πληθυσμός 1991	Σύνολο μεταναστών 1993	Μετανάστες %	Παράνομοι μετανάστες	Παράνομοι %
Θεσσαλονίκη	395.966	22.612	5,7	6.008	1,5
Πέλλα	44.087	4.790	10,9	4.285	9,7
Ημαθία	69.761	12.006	17,2	8.946	12,8
Κιλκίς	21.557	1.781	8,3	989	4,6
Σύνολο	531.371	41.189	7,8	20.228	3,8

Σημείωση: Τα στοιχεία για τον πληθυσμό είναι από την απογραφή του 1991.

Σύμφωνα με τους πίνακες αυτούς, κατά το 1993 υπήρχαν 23 χιλ. μόνιμοι² μετανάστες, δηλ. 4,3% του πληθυσμού. Από αυτούς το 33% ήταν ελληνικής καταγωγής

2. Μόνιμοι χαρακτηρίζονται εκείνοι οι οποίοι διαμένουν στη χώρα για περισσότερους από οκτώ μήνες το χρόνο.

και το 27% ήταν παράνομοι. Στις ίδιες περιοχές υπήρχαν 18 χιλ. προσωρινοί μετανάστες (3,4% του πληθυσμού), από τους οποίους το 78% ήταν παράνομοι. Συνεπώς, συνολικά υπήρχαν 41 χιλ. μετανάστες (7,8% του πληθυσμού, από τους οποίους οι μισοί περίπου ήταν παράνομοι).

Στις περιοχές αυτές το εργατικό δυναμικό είναι περίπου 250 χιλ. εργάτες. Αν ληφθεί υπόψη ότι το ποσοστό συμμετοχής των μεταναστών στην αγορά εργασίας είναι περίπου 72%, μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι οι μετανάστες, νόμιμοι και παράνομοι, αποτελούν το 13% του εργατικού δυναμικού.

Το μεγαλύτερο ποσοστό των παράνομων μεταναστών, μόνιμων και προσωρινών, προέρχονται από την Αλβανία. Από τους υπόλοιπους, οι περισσότεροι προέρχονται από τις άλλες βαλκανικές χώρες. Το Κιλκίς είναι εξαίρεση διότι το 62% των μόνιμων και το 20% των προσωρινών-παράνομων μεταναστών προέρχεται από χώρες εκτός των Βαλκανίων.

2. Απασχόληση των παράνομων μεταναστών

Από τα στοιχεία για την απασχόληση των παράνομων μεταναστών προκύπτουν τα εξής:

Πρώτον, το μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών απασχολείται. Το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά είναι 72% για τους μόνιμους και 88% για τους προσωρινούς μετανάστες. Πάνω από τους μισούς είναι άνδρες και σχεδόν όλοι είναι κάτω των 50 ετών.

Δεύτερον, οι παράνομοι μετανάστες απασχολούνται κυρίως σποραδικά ή μερικώς, και μόνο ένα μικρό ποσοστό απασχολείται πλήρως. Οι περισσότεροι παράνομοι απασχολούνται στην αγροτική παραγωγή (50% των μόνιμων και 82% των προσωρινών), και σημαντικός αριθμός στις κατασκευές (οικοδομές, κ.λπ.) και σε μικρές βιοτεχνικές και βιομηχανικές μονάδες.

Τρίτον, φαίνεται ότι οι παράνομοι μετανάστες παρουσιάζουν μεγάλη κινητικότητα μεταξύ εργασιών, αλλά μικρή κινητικότητα μεταξύ γεωγραφικών περιοχών, πιθανώς λόγω του κινδύνου σύλληψης κατά τη μετακίνηση και της έλλειψης πληροφοριών.

Τα παραπάνω αποτελέσματα, ότι δηλ. μεγάλο μέρος των παράνομων μεταναστών απασχολούνται σε εργασίες με μικρές απαιτήσεις σε εξειδίκευση και στην αγροτική παραγωγή, συμφωνούν με τα αποτελέσματα μιας άλλης μελέτης (βλ. Sarris et al. 1995), σύμφωνα με την οποία η ανειδίκευτη εργασία αποτελεί το 92% της προστιθέμενης αξίας της αμειβόμενης απασχόλησης της γεωργίας.

Πέμπτον, οι μετανάστες, νόμιμοι ή παράνομοι, προσφέρουν το 45% της αμειβόμενης εργασίας στη γεωργία. Το ποσοστό αυτό φαίνεται ίσως μεγάλο, αλλά οφείλεται στο γεγονός ότι στη γεωργία μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού είναι μη αμειβόμενα μέλη της αγροτικής οικογένειας. Ο Πίνακας 3 παρουσιάζει μερικά ενδιαφέροντα στοιχεία για την απασχόληση στα αγροτικά νοικοκυριά του δείγματος. Η πρώτη παρατήρηση που πρέπει να γίνει είναι ότι ο κύριος όγκος της αγροτικής

απασχόλησης είναι τα μέλη του νοικοκυριού, δηλ. 60% της συνολικής απασχόλησης στις επιχειρήσεις του δείγματος. Οι μόνιμα απασχολούμενοι αγροτεργάτες είναι μόνο το 8% της συνολικής απασχόλησης. Κατά συνέπεια, το 40% είναι αμειβόμενοι εργάτες, εκ των οποίων οι μόνιμοι απασχολούμενοι είναι το 20%, ενώ το υπόλοιπο είναι εποχιακοί εργάτες. Από τους εποχιακούς εργάτες, το 56,6% είναι μετανάστες, νόμιμοι ή παράνομοι, και μεταξύ αυτών το 38,8% είναι παράνομοι. Αν υποθέσουμε ότι οι μόνιμα απασχολούμενοι είναι νόμιμοι (ντόπιοι ή μετανάστες), προκύπτει ότι οι παράνομοι μετανάστες αποτελούν το 12,2% της συνολικής αγροτικής απασχόλησης και το 30,9% του αμειβόμενου εργατικού δυναμικού.

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 3

Απασχόληση εργατών κατά κατηγορία, κατά αγροτική εκμετάλλευση κατ' έτος (1994) και κατά μέγεθος αγροτικής εκμετάλλευσης (μέσος όρος ημερών απασχόλησης)

Μέγεθος εκμετάλλευσης σε πωλήσεις εκατ. δρχ.							
Κατηγορία	0-1	1-3	3-5	5-7,00	> 7	Χωρίς Ταξινόμηση	Σύνολο
1. Μέλη Οικογένειας	237,00	411,60	514,10	581,70	547,60	460,00	479,60
2. Μόνιμοι Υπάλληλοι	0,00	9,40	734,00	105,80	152,70	0,00	63,70
3. Εποχιακοί ειδικευμένοι εκ των οποίων	0,30	7,40	67,50	36,80	302,50	0,00	72,40
(Νόμιμοι Μετανάστες)	0,00	0,20	2,10	1,10	49,90	0,00	8,50
(Παράνομοι Μετανάστες)	0,00	4,10	7,30	26,80	30,00	0,00	12,70
4. Εποχιακοί ανειδίκευτοι εκ των οποίων	6,60	62,70	187,60	334,30	319,30	0,00	177,90
(Νόμιμοι Μετανάστες)	0,00	1,30	7,90	88,20	115,80	0,00	36,10
(Παράνομοι Μετανάστες)	0,00	29,60	118,10	169,60	95,20	0,00	84,40
Σύνολο (1+2+3+4)	243,90	491,10	842,60	1058,60	1322,10	460,00	793,60
Ποσοστό των Νόμιμων Μεταναστών	0,00	0,30	1,20	8,40	12,50	0,00	5,60
Ποσοστό των Παράνομων Μεταναστών	0,00	6,90	14,90	18,60	9,50	0,00	12,20

Από τον Πίνακα 3 φαίνεται επίσης ότι η αναλογία των παράνομων μεταναστών στη συνολική απασχόληση αυξάνει με το μέγεθος της αγροτικής εκμετάλλευσης, όπως αυξάνει και η αναλογία των αμειβόμενων εργατών. Η αναλογία των παράνομων μεταναστών διαφέρει σημαντικά μεταξύ των νομών (δε φαίνεται στον πίνακα) και

είναι 16,8% για το Κιλκίς, 23,5% για τη Θεσσαλονίκη, 25,5% για την Πέλλα και 40,2% για την Ημαθία. Είναι φανερό ότι οι παράνομοι μετανάστες αποτελούν ένα σημαντικό μέρος της αγροτικής απασχόλησης.

Από τα στοιχεία αυτά μπορούν να γίνουν αναγωγές του αριθμού των παράνομων μεταναστών σε εθνικό επίπεδο βάσει ορισμένων υποθέσεων (βλ. Lianos, Sarris και Katseli 1996). Από τους υπολογισμούς προκύπτει ότι στην ελληνική γεωργία απασχολούνται, αναγόμενοι σε πλήρη ετήσια απασχόληση, περίπου 100 χιλ. παράνομοι μετανάστες, και ότι για το σύνολο της οικονομίας ο αριθμός των παράνομων μεταναστών είναι περίπου 157 χιλ. άτομα. Αν υποθεθεί ότι κάθε παράνομος μετανάστης στην πραγματικότητα απασχολείται πλήρως για τέσσερις περίπου μήνες, τότε ο συνολικός αριθμός παράνομων μεταναστών είναι περίπου 470 χιλ. (δηλ. 157×3). Ο αριθμός αυτός αποτελεί το 13% του εργατικού δυναμικού της χώρας και είναι εξαιρετικά υψηλός.

3. Μισθοί και παραγωγικότητα των παράνομων μεταναστών

Από τις συνεντεύξεις με τα "ερωτηθέντα" πρόσωπα προκύπτει ότι το μέσο μεροκάματο για νόμιμους ανειδίκευτους μετανάστες ήταν το 1994 περίπου 5.000 δραχ. Υπήρχαν, όμως, σημαντικές διαφορές μεταξύ τομέων και περιοχών. Το χαμηλότερο μεροκάματο ήταν στη βιοτεχνία-βιομηχανία, ενώ το υψηλότερο στις οικοδομές (7.000 δραχ.). Το μέσο μεροκάματο στη Θεσσαλονίκη στις οικοδομές ήταν περισσότερο από διπλάσιο αυτού στη βιοτεχνία στην Πέλλα. Οι διαφορές στην αμοιβή ανδρών και γυναικών ήταν ασήμαντες.

Σε σχέση με τις αμοιβές των Ελλήνων εργατών, οι ερωτηθέντες αρμόδιοι πιστεύουν ότι οι αμοιβές των νόμιμων μεταναστών είναι περίπου 20% χαμηλότερες των Ελλήνων για το ίδιο επίπεδο ειδίκευσης, ενώ για τους παράνομους είναι χαμηλότερες μέχρι και 40%. Πάντως, ένα σημαντικό ποσοστό των ερωτηθέντων (20%) ανέφεραν ότι οι αμοιβές των μεταναστών είναι περίπου ίσες ή και μεγαλύτερες απ' αυτές των Ελλήνων εργατών. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι οι μισοί περίπου εργοδότες δεν πληρώνουν τις αναγκαίες εργατικές εισφορές, οι οποίες ανέρχονται στο 40% περίπου της αμοιβής της εργασίας. Κατά συνέπεια, το κόστος εργασίας για την απασχόληση μεταναστών (και κυρίως παράνομων) φαίνεται να είναι σημαντικά μικρότερο απ' ό,τι για την απασχόληση Ελλήνων.

Οι σχέσεις των ονομαστικών αμοιβών που αναφέραμε πιο πάνω πρέπει να προσαρμοσθούν με βάση τις διαφορές της παραγωγικότητας. Οι εκτιμήσεις των αρμοδίων για τις σχέσεις παραγωγικότητας δε φαίνεται να παρουσιάζουν συμφωνία. Αρκετοί (19% των ερωτηθέντων) πιστεύουν ότι οι νόμιμοι μετανάστες έχουν μεγαλύτερη παραγωγικότητα από τους Έλληνες, ενώ ένα μεγαλύτερο ποσοστό (29%) πιστεύει το ίδιο για τους παράνομους. Βασικά, οι περισσότεροι πιστεύουν ότι οι μετανάστες έχουν χαμηλότερη παραγωγικότητα απ' ό,τι οι Έλληνες εργάτες. Από τους υπολογισμούς μας για την προσαρμογή των ονομαστικών μισθών με βάση την παραγωγικότητα και τις εργατικές εισφορές, προκύπτει ότι οι αμοιβές των νόμιμων μεταναστών είναι 15% χαμηλότερες απ' αυτές των Ελλήνων εργατών, ενώ των

παράνομων μεταναστών είναι χαμηλότερες μέχρι και 60%. Έτσι, εύκολα εξηγείται η μεγάλη ζήτηση εργασίας παράνομων μεταναστών.

Ερωτήσεις σχετικές με τις αμοιβές και την παραγωγικότητα ετέθησαν και στα αγροτικά νοικοκυριά του δείγματος. Από τις απαντήσεις προκύπτει ότι οι νόμιμοι μετανάστες αμείβονται λιγότερο από τους Έλληνες εργάτες και οι παράνομοι λιγότερο από τους νόμιμους. Για τους ειδικευμένους εργάτες η μέση ημερήσια αποζημίωση ήταν 5.000 δραχ. για τους Έλληνες, 4.600 δραχ. για τους νόμιμους και 2.500 δραχ. για τους παράνομους μετανάστες. Σε σχέση με την παραγωγικότητα, οι απαντήσεις των αγροτικών νοικοκυριών δείχνουν ότι οι ειδικευμένοι Έλληνες εργάτες και οι νόμιμοι μετανάστες είναι σχεδόν εξίσου παραγωγικοί, ενώ οι ειδικευμένες Ελληνίδες εργάτριες είναι σαφώς πιο παραγωγικές από τις νόμιμες μετανάστριες (περίπου κατά 12%). Οι ειδικευμένοι παράνομοι εργάτες είναι σαφώς λιγότερο παραγωγικοί από τους ειδικευμένους Έλληνες. Οι ανειδίκευτοι μετανάστες, νόμιμοι και παράνομοι, άνδρες και γυναίκες, είναι λιγότερο παραγωγικοί από τους αντίστοιχους Έλληνες. Είναι όμως ενδιαφέρον να αναφερθεί ότι οι παράνομοι ανειδίκευτοι είναι πιο παραγωγικοί από τους αντίστοιχους νόμιμους μετανάστες. Αυτό ίσως οφείλεται στη δυσμενή θέση στην οποία βρίσκονται οι παράνομοι μετανάστες και στην προσπάθειά τους να εξασφαλίσουν απασχόληση.

Γενικά, οι απαντήσεις που ελήφθησαν από τις δύο δειγματοληψίες, των αρμόδιων παραγόντων και των αγροτικών νοικοκυριών, συγκλίνουν.

4. Υποκατάσταση στην απασχόληση

Ένα από τα θέματα στις μελέτες σχετικά με τη μετανάστευση είναι αν και σε ποιο βαθμό οι μετανάστες υποκαθιστούν τους ντόπιους στις υπάρχουσες θέσεις εργασίας ή αν απασχολούνται σε εργασίες που οι ντόπιοι εργάτες δεν ενδιαφέρονται να κάνουν.

Από τις απαντήσεις των αρμόδιων παραγόντων προκύπτει ότι περίπου 13% των εργασιών που προηγουμένως γίνονταν από Έλληνες, τώρα γίνονται από νόμιμους μετανάστες και 22% από παράνομους μετανάστες. Τα ποσοστά αυτά δεν αντιπροσωπεύουν το πραγματικό ποσοστό υποκατάστασης, διότι πολλές από τις εργασίες στην πραγματικότητα δε θα γίνονταν αν δεν υπήρχαν οι μετανάστες. Πράγματι, οι αρμόδιοι παράγοντες απάντησαν ότι μέχρι 20% των εργασιών που τώρα γίνονται από μετανάστες δε θα γίνονταν από Έλληνες εργάτες. Αν ληφθούν υπόψη αυτές οι απαντήσεις, προκύπτει ότι οι νόμιμοι μετανάστες δεν έχουν υποκαταστήσει Έλληνες, ενώ οι παράνομοι έχουν υποκαταστήσει τους Έλληνες μόνο σε ποσοστό 6% περίπου των θέσεων εργασίας.

Οι απαντήσεις των αγροτικών νοικοκυριών στις ίδιες ερωτήσεις διαφέρουν σημαντικά. Η υποκατάσταση των ντόπιων εργατών από μετανάστες φαίνεται να είναι σημαντικά μεγαλύτερη από τις εκτιμήσεις που αναφέραμε πιο πάνω. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των αγροτικών νοικοκυριών, οι νόμιμοι και παράνομοι μετανάστες φαίνεται να έχουν υποκαταστήσει το 55% της ειδικευμένης αμειβόμενης εργασίας των ντόπιων εργατών, και το 40% της ανειδίκευτης εργασίας. Στο σημείο αυτό πρέπει να υπενθυμί-

σουμε ότι στην αγροτική παραγωγή μεγάλο μέρος της απασχόλησης είναι μη αμειβόμενα μέλη της οικογένειας και ότι χρησιμοποιείται μεγάλη ποσότητα εποχιακής και ανειδίκευτης εργασίας.

Παράλληλα, φαίνεται ότι υπάρχει σημαντικός αριθμός εργασιών, οι οποίες δε θα γίνονταν χωρίς τους μετανάστες. Υπολογίζεται ότι 34% των αγροτικών εργασιών που γίνονται από ειδικευμένους εργάτες και 19% των εργασιών που γίνονται από ανειδίκευτους, δε θα γίνονταν χωρίς τους μετανάστες. Όπως φαίνεται, υπάρχει ένα ποσοστό καθαρής υποκατάστασης 21% και για τους ειδικευμένους και για τους ανειδίκευτους εργάτες.

Τέλος, από τις απαντήσεις των αγροτικών νοικοκυριών προκύπτει ότι η παρουσία των παράνομων μεταναστών δεν έχει επιδράσει σημαντικά στην ανεργία ειδικευμένων ντόπιων εργατών. Αντίθετα, φαίνεται ότι υπάρχει σημαντική επίδραση στην ανεργία των ανειδίκευτων και των εποχιακών εργατών.

Από τις παραπάνω εκτιμήσεις σχετικά με την υποκατάσταση των ντόπιων εργατών από τους μετανάστες, προκύπτει ότι υπάρχει μια θετική συμβολή των μεταναστών στην παραγωγή πέραν αυτής που θα υπήρχε χωρίς τους μετανάστες³.

V. Περίληψη

Εν περιλήψει, από τα αποτελέσματα της έρευνας προκύπτει ότι:

1) Υπάρχει σημαντικός αριθμός παράνομων μεταναστών στη χώρα μας. Ο ακριβής αριθμός δεν είναι γνωστός, ούτε είναι εύκολο να προσδιορισθεί, ακριβώς διότι πρόκειται περί παράνομης μετανάστευσης. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της παρούσης έρευνας, οι παράνομοι μετανάστες πλησιάζουν τις 470 χιλ., εκ των οποίων το μεγαλύτερο ποσοστό είναι Αλβανοί. Οι παράνομοι μετανάστες είναι κυρίως άνδρες και σχετικά μικρής ηλικίας.

2) Οι περισσότεροι παράνομοι μετανάστες απασχολούνται στην αγροτική παραγωγή, στις οικοδομές και στη βιοτεχνία-βιομηχανία. Παρουσιάζουν μεγάλη κινητικότητα μεταξύ εργασιών, αλλά όχι μεταξύ περιοχών, και προσφέρουν σε μεγάλο βαθμό εργασία ανειδίκευτη. Η προσφορά εργασίας των παράνομων εργατών στη γεωργία είναι σημαντική και υπολογίζεται σε 12% περίπου της συνολικής απασχόλησης και σε 31% του αμειβόμενου εργατικού δυναμικού.

3) Οι αμοιβές των παράνομων μεταναστών είναι σημαντικά κατώτερες αυτών των Ελλήνων εργατών, μέχρι και 40%. Ταυτόχρονα, η παραγωγικότητά τους είναι χαμηλότερη αλλά όχι στην ίδια έκταση. Συνεπώς, η πραγματική διαφορά μισθών μεταξύ παράνομων μεταναστών και ντόπιων εργατών είναι μεγαλύτερη, μέχρι και 60%.

4) Οι παράνομοι μετανάστες φαίνεται ότι έχουν υποκαταστήσει ντόπιους αμειβόμενους εργάτες στην αγροτική παραγωγή, σε σημαντικό βαθμό. Ταυτόχρονα, κάνουν εργασίες τις οποίες δε θα έκαναν οι ντόπιοι εργάτες. Το ποσοστό καθαρής

3. Για λεπτομέρειες και ορισμένες εκτιμήσεις, βλ. Lianos, Sarris and Katseli 1996.

υποκατάστασης υπολογίζεται στο 21% περίπου. Το ποσοστό ανεργίας των ντόπιων εργατών δε φαίνεται να έχει αυξηθεί από την παρουσία των παράνομων μεταναστών εκτός από την κατηγορία των ανειδίκευτων και των εποχιακών εργατών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bond, E.W. and T. Chen, (1987), "The Welfare Impacts of Illegal Immigration", *Journal of International Economics*, vol. 23, no. 3/4, November, pp. 315-328.
- Borjas, G. J., (1994), "The Economics of Immigration", *Journal of Economic Literature*, vol. XXXII, No. 4, December, pp. 1667-1717.
- Chiswick, B. R., (1986), "Illegal Aliens in the U. S. Labor Market: Analysis of Occupational Attainment and Earnings", *International Migration Review*, τόμ. 18, τεύχ. 3.
- Djajic, S., (1987), "Illegal Aliens, Unemployment, and Immigration Policy", *Journal of Development Economics*, vol. 25, no. 1, February, pp. 235-250.
- Djajic, S., (1995), "Illegal Immigration and Resource Allocation", paper presented at the CEPR workshop on "The Political Economy of Illegal Immigration" held in Halkidiki, Greece, September 14-16, 1995.
- Dogas, D., (1993), "Migration, Return Migration and Population Changes in Greece During the Last Twenty Five Years", Bank of Greece, unpublished report.
- Ethier, W., (1986), "Illegal Immigration: The Host Country Problem", *American Economic Review*, vol. 76, no. 1, March, pp. 56-71.
- French Ministry of Social Affairs, (1986), "The Employment Market and Immigrants in an Irregular Situation: Lessons from the Recent Legalization Exercise in France", *International Migration Review*, vol. 18, no. 3, pp. 558-578, 1986.
- Friedberg, R.M. and J. Hunt, (1995), "The Impact of Immigrants on Host Country Wages Employment and Growth" *Journal of Economic Perspectives*, vol. 9, no. 2, Spring, pp. 23-44.
- Katseli, L.T. and N. Glytsos (1989), "Theoretical and Empirical Determinants of International Labour Mobility: A Greek-German Perspective" in I. Gordon and A.P. Thirwall (editors), *European Factor Mobility*, London, MacMillan.
- Lianos, T.P., (1979), "Greece", in D. Kubat (editors), *The Politics of Migration Policies*, Center of Migration Studies, New York.
- Lianos, T.P., Sarris and L. Katseli, (1996), "Illegal Migration and Local Labour Markets: The Case of Northern Greece" υπό δημοσίευση στο *International Migration*.
- Loayza, N.V., (1994), "Labor Regulations and the Informal Economy", World Bank, Policy Research Department, Macroeconomics and Growth Division, Policy Research Working Paper No. 1335, August.
- North, D. and M. Houston, (1976), *The Characteristics and Role of Illegal Aliens in the U.S. Labor Market: An Explanatory Study*, Washington, D.C. Linton and Co. Inc.
- Pellegrini, A., (1986), "Venezuela: Illegal Immigration from Colombia", *International Migration Review*, v. 18, no. 3, pp. 748-766.
- Robinson, W.C., (1986), "Illegal Immigrants in Canada: Recent Developments", *International Migration Review*, vol. 18, no. 3, pp. 474-485.
- Sarris, A.H., Anastassakou, Z. and S. Zografakis, (1995), "A Social Accounting Matrix for Greece for 1980", unpublished draft report, University of Athens, Department of Economics.
- SOPEMI, (1993), Trends in International Migration. Paris, OECD.
- Venturini, A., (1993), "Changing Patterns of Labour Migration in Southern Europe", in Social Science Research Council, *Economic Change in Southern Europe*.